

WIRTHNÉ DIERA BERNADETT

Katolikus ifjúsági közösségek 1956 előtt és után

Absztrakt

Az 1945-től folyamatosan kiépülő kommunista diktatúra elsődleges ellenfélként tekintett a katolikus egyházra. Az egyház működési lehetőségeinek szűkülésével párhuzamosan megindult a papok, szerzetesek és több esetben világiak által vezetett kisebb közösségek, csoportok építése, amelyek legfontosabb feladatuknak az ifjúság nevelését tekintették. A fiatalok közösségei 1946-tól 1952-ig zavartalanul működhettek, mert a kommunista pártnak ekkor legfontosabb célja a teljhatalom megszerzése és az egyházak vezetésének megtörése volt. A folyamat mérföldkövei: az egyházi birtokok államosítása (1945. március 18.), a vallásos egyesületek felszólítása (1946. július 4.), az egyházi iskolák államosítása (1948. június 16.), Mindszenty József esztergomi prímás-érsek letartóztatása és elítélése (1948. december–1949. február), a fakultatív hitoktatás bevezetése (1949), az 1950-es egyezmény aláírása, a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása (1950. szeptember 7.) és a Grósz József kalocsai érsek elleni koncepcióspor-sorozat (1951). 1952 után az államvédelem figyelme újra a katolikus kisközösségekre irányult, az olyan szervezetekre, amelyekben autonóm módon élnek meg és adják tovább a keresztény értékeket. Az ifjúsági kisközösségeket életre hívó piarista szerzeteseket és segítőiket több hullámban (1952, 1955) tartóztatták le és ítélték el, akik az '56-os forradalom hatására visszakapták szabadságukat. A forradalom utáni megtorlás egyrészt több korábbi elítélt újbóli bebörtönzését jelentette, másrészt elterelte a figyelmet a hitoktatást végző csoportokról. 1958-ra jutott el újra a hatalom oda, hogy intenzív megfigyelésbe és a csoportok szisztematikus feltérképezésébe kezdjen. A közel hároméves előkészítő nyomozás eredményeként került sor a Kádár-korszak legnagyobb rendőrségi akciójára, a „Fekete Hollók” ügyre, amely több száz hívő meghurcolásához vezetett.

Kulcsszavak: katolikus közösségek, ifjúság, vallásgyakorlás, állami erőszak

Abstract:

The communist dictatorship, which has been developing since 1945, has regarded the Catholic Church as its primary opponent. In parallel with the narrowing of the possibilities of the operation of the church, the construction of smaller communities and groups led by priests, monks and, in many cases, the laity began, whose most important task was to educate the youth. From 1946 to 1952, the communities of the youth were able to function smoothly, because the main goal of the Communist Party at that time was to gain full power and to break the leadership of the churches. Milestones in the process: nationalization of ecclesiastical estates (March 18, 1945), dissolution of religious associations (July 4, 1946), nationalization of ecclesiastical schools (June 16, 1948), arrest and conviction of Archbishop József Mindszenty of Esztergom (December 1948-February 1949), the introduction of optional religious education (1949), the

signing of the 1950 Convention, the revocation of the operating license of the monastic orders (September 7, 1950) and the conceptual lawsuit against Archbishop József Grósz of Kalocsa (1951). After 1952, the focus of state defense was again on small Catholic communities as an organization where Christian values are lived and passed on autonomously. Piarist friars and their helpers who brought small youth communities to life were arrested and convicted in several waves (1952, 1955) who regained their freedom as a result of the '56 revolution. Retaliation after the revolution meant, on the one hand, the re-imprisonment of several former convicts and, on the other hand, diverted attention from religious education groups. By 1958, power had regained its place to begin intensive surveillance and systematic mapping of groups. As a result of nearly three years of preparatory investigation, the largest police action of the Kádár era, the "Black Ravens" case, led to the abduction of hundreds of believers.

Keywords: catholic communities, youth, religious practice, state violence

A hit átadásának új formái, az egyházi kisközösségek

A második világháborút követően alapvető változások álltak be a politika, a gazdaság és a társadalom számos területén. A világszinten zajló folyamatok Magyarország tekintetében sajátos lehetőséget, ugyanakkor terheltséget is hoztak.¹ A megszálló szovjet csapatok árnyékában kiépülő demokráciát a születése pillanatától a maga képére próbálta formálni az egyeduralomra törekvő kommunista párt. Az egyházakban legyőzendő ellenfelet látva megkezdődött tudatos kiszorításuk a közéletből. A társadalomban mély gyökerekkel rendelkező egyházakat nem sikerült egyik napról a másikra háttérbe szorítani; szisztematikus ellehetetlenítésük azal vette kezdetét, hogy az egyházi birtokokat minden kárpótlás nélkül államosították.² Ezután lépésről lépésre szűkítették azt a mozgásteret, amiben az egyházak vezetői és hívei létezhetek. Ha csak az egyesületek feloszlására vagy az egyházi iskolák, kórházak, idős- és szegénygondozó intézmények államosítására gondolunk, akkor látható, hogy a kommunista állampárt (1948 júniusától Magyar Dolgozók Pártja) célja az egyházak társadalomból való teljes kiszorítása volt. Retorikai szinten a hatalom „megegyezésre” törekedett az egyházakkal, valójában olyan diktátumot

¹ Horváth–Kiss 2017.

² Ö. Kovács 2017, 19–65.

kényszerített rájuk, ami érdekeikkel ellentétes volt. A protestáns egyházak tekintetében könnyebb dolga volt a kommunista pártnak, hiszen az egyház felépítésének demokratikus jellege miatt hamarabb találtak olyan vezetőket, akikkel alá lehetett írni a megállapodásokat. Az iskolák államosítása után először a református, majd az unitárius egyházzal és az izraelita felekezettel, végül pedig az evangélikus egyházzal kötött egyezményt az állam.³ A katolikus egyházzal nehezebb dolga volt a hatalomnak, nemcsak azért, mert hierarchikus felépítése és a Rómával való szoros egység nem engedte, hogy nemzeti hatáskörben kössön megállapodást a magyar katolikus püspöki kar, hanem azért is, mert az esztergomi érseki székben egy olyan főpap ült Mindszenty József személyében, aki a kommunista diktatúrával szemben állók szimbólumává vált.⁴ A hatalom számára sokáig kérdés volt, milyen úton távolítsák el a bíborost,⁵ végül Rákosi Mátyás döntésére 1948. december 26-án letartóztatták. A kihallgatások és kínvallatások során megszerzett információk és egyéb koholt bizonyítékok alapján koncepciós perben ítélték el. A perre 1949. február 3. és 8. között került sor, amelyben Mindszenty Józsefet életfogytig tartó fegyházra ítélték.⁶ Ezzel a lépéssel a hatalomnak sikerült félreállítania a legnagyobb erőt képező szervezet legmarkánsabb és legeltökéltebb vezetőjét. A karizmatikus vezető nélkül maradt püspöki kar még két éven keresztül ellenállt a hatalom nyomásának, azonban 1950 nyarán a szerzetesek internálásával, illetve a békepapi mozgalom elindításával olyan feszült helyzet teremtődött, aminek hatására a Grösz József kalocsai érsek által vezetett püspöki kar kénytelen volt tárgyalásba kezdeni.⁷ A megbeszélések eredményeképpen 1950. augusztus 30-án a magyar katolikus püspöki kar aláírta a megállapodást, majd néhány nap múlva az állam megvonta

3 A magyar kormány és a református egyház képviselőinek egyezménye az egyház helyzetének újrendezéséről. (Budapest, 1948. október 7.) Közli: Balogh–Gergely 2005, 863–868. A magyar kormány és az unitárius egyház képviselőinek egyezménye az egyház helyzetének újrendezéséről. (Budapest, 1948. október 7.) Közli: Balogh–Gergely 2005, 869–872. A magyar kormány és az izraelita hitfelekezet képviselőinek egyezménye az hitfelekezet helyzetének újrendezéséről. (Budapest, 1948. december 7.) Közli: Balogh–Gergely 2005, 874–879. A magyar kormány és az evangélikus egyház képviselőinek egyezménye az egyház helyzetének újrendezéséről. (Budapest, 1948. december 14.) Közli: Balogh–Gergely 2005, 880–885.

4 Mindszenty életéről az eddig megjelent legteljesebb összefoglaló: Balogh 2015.

5 Gyarmati 2000, 69–90.

6 Mindszenty József perét kelet-közép-európai összefüggésében lásd: Fejérdy–Wirthné 2021.

7 Gergely 1990.

a szerzetesrendek működési engedélyét.⁸ A vallásszabadság demonstrálására négy rend esetében engedélyezték a korlátozott működést és rendenként két-két középiskola fenntartását.⁹ A rendelettel 10-12 ezer férfi és női szerzetest kényszerítettek gyökeresen új élethelyzetbe, akik esetleg egyházi, de sok esetben civil pályán kényszerültek megélhetést találni.¹⁰

Az 1945 és 1950 közötti időszakot az egyházak szempontjából a fokozatos térvesztés fogalmával írhatjuk le. A különböző felekezetek más-más választ adtak a kihívásokra, ezért történetük különböző módon alakult. A továbbiakban a katolikus egyházra fókuszálva bemutatjuk, milyen lehetőségeik maradtak a hit továbbadására, vagyis azt vizsgáljuk, hogy milyen eszközökkel és módszerekkel dolgoztak azért, hogy a következő nemzedék is aktívan megélje, megőrizze vallásos értékrendjét. Ha egy szóval kellene összefoglalni az ifjúságnevelés (és a diktatúrában megélhető, gyakorolható vallásosság) mikéntjét, akkor a kisközösségeket tekinthetjük alappilléreknek; azokat a papok, szerzetesek vagy világiak által vezetett, kisebb létszámú csoportokat, amelyekben a hangsúly a hit közös megélésén volt. Ezek a kiscsoportok sok szempontból különböztek egymástól, a közös pontot az ifjúság nevelése jelentette.

A katolikus ifjúsági kisközösségek színes világa

Az ifjúsági közösségeknek többféle formája alakult ki attól függően, kik vállalták vezetésüket, milyen lehetőségeik voltak, vagy éppen kit tekintettek célcsoportnak. A következőkben néhány tipikus formáját vázoljuk fel az „illegális” hitoktatásnak, amelyek egy része meglévő hagyományo-

8 A megállapodás szövege: Balogh–Gergely 2005, 944–946. A rendelet szövege: Balogh–Gergely 2005, 947–948.

9 A bencések Pannonhalmán és Győrött, a ferencesek Esztergomban és Szentendrén, a piaristák Budapesten és Kecskeméten, a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek Budapesten és Debrecenben tarthattak fenn iskolát. Az oktatás és a rendi élet fenntartására hatvan főben határozták meg egy-egy rend létszámát, azok, akik nem kerültek be, „kereten kívüli” szerzetesek lettek. Helyzetük azért is volt egészen különös, mert az állam által engedélyezett rend tagjaként nem illettük meg őket azok a lehetőségek, amikkel a kereten belüliek rendelkeztek; gyakorlatilag minden pasztorális tevékenységük államellenesnek minősült. Témánk szempontjából fontos jelezni, hogy kereten kívüli szerzetesek voltak Bulányi György, Juhász Miklós és Lénárd Ödön piarista atyák.

10 A női szerzetesek túlélési stratégiáira lásd: Bögre–Szabó 2010.

kat folytatott, más részük a világháború után alakult ki.¹¹ Az első szerveződés, amely közvetlenül a II. világháború lezárulta után felismerte azt, hogy a hit továbbadásának módja a kisebb csoportokban való összejövetel, Bulányi György nevéhez köthető,¹² ami egy külön típust jelenített meg az „illegális” hitoktatáson belül. Bulányi piarista szerzetesként tanított a rendhez tartozó iskolákban. Utolsó állomáshelye Debrecen volt, ahonnan a front átvonulása előtt Budapestre ment, majd 1945 elején visszatért debreceni rendházukba. Az ott töltött idő és a találkozás különösen fontos eseménynek mutatkozott életében, mert ott érte az az inspiráció, aminek hatására elindította saját „mozgalmát”. Ő maga így emlékezett vissza erre a fordulatra:

„Meghatározó volt az életemben, hogy 1954 [Vélhetően elírás, és 1945 a helyes dátum, hiszen 1954-ben Bulányi György már a börtönbüntetését töltötte – *W. D. B.*] februárjában Debrecenben – ahol én piarista tanár voltam – egy hónapot töltött egy horvát jezsuita, mint később megtudtam, álnévvel. Nem tudott magyarul, az ott-tartózkodásának egy hónapja alatt mégis négy kisközösséget szervezett. Egyet munkásfiúkból, másikat munkásleányokból, harmadikat felnőttekből, negyediket diákokból. Amikor eltelt az egy hónap, azt mondta, hogy most már megy tovább a Szovjetunió irányába, és a diákközösséget szeretné rám bízni. Megkérdeztem tőle, minek ez. Azt mondta, hogy jön majd olyan idő, amikor az egyház csak ilyen házanként összegyűlt kisközösségekben tud élni. Kolakovics névvel volt ott, az igazi nevét is megtudtam, de elfelejtettem.¹³ Jezsuita volt. Amikor hallottam róla, Indiában élt még. Utoljára akkor hallottam róla, amikor 17 év börtönre ítélték Szlovákiában.”¹⁴

11 A fakultatív hitoktatás bevezetése után csak azok járhattak (iskolai) hittanra, akik beiratkoztak. A hittanbeiratásoknak szigorúan szabályozott rendje volt annak érdekében, hogy minél kevesebben kérjék gyermekük hitbéli nevelését. A tanulmány az „illegális” hitoktatás formulával azt a jelenséget írja le, amikor állami engedéllyel nem rendelkezők tanítottak gyerekeket. A fogalom pontos körülírása azért is nehéz, mert a résztvevők nem szűk értelemben vett hitoktatást végeztek, hanem a gyerekekkel, fiatalokkal együtt élve a keresztény életbe vezették be a rájuk bízottakat. Ezt a tevékenységet a résztvevők nem tekintették illegális cselekedetnek, szemben az állambiztonság narratívájával, amelyben következetesen használták az „illegális” jelzőt. A tanulmányban erre a dilemmára utalunk, amikor idézőjelben használjuk a fogalmat („illegális”).

12 A Bulányi-féle bázisközösség létrejöttéről részletesen: Mezey 2014, 230–241.

13 Minden valószínűség szerint Stjepan Tomislav Poglajen jezsuita szerzetesről van szó.

14 Hetényi 2002, 511. A fenti epizódot máshol is közli Bulányi, például az alábbi visszaemlékezésében: http://www.bulanyi.hu/images/onrajz/aki_dudas_akar_lenni_10.pdf (letöltve: 2021. június 15.).

Bulányi György az említett diákközösség mintájára több csoportot is szervezett, hiszen tanár lévén közel állt a fiatalokhoz. A szervezőmunkában rendtársai között társakra talált Juhász Miklós és Török Jenő személyében. A kisközösségi élet Bulányihoz köthető megszervezésére Budapesten kívül Debrecenben és Szegeden is sor került, utóbbiban Kovács Mihály piarista atya munkája kapcsán.

1945 és 1948 között látszólag változatlan körülmények között lehetett az ifjúsággal foglalkozni, de a levegőben volt, hogy bármelyik pillanatban komolyabb támadás indulhat az egyházak ellen, ezért a fenyegetés és az ezzel párhuzamosan megindult felkészülés a katakombalétre a mindennapok részévé vált. 1948 nyarán az egyházi iskolák államosítása nem jelentette azonnal a kötelező hitoktatás megszüntetését, a szeptemberben kezdődő tanévben órarenden belül maradtak a hittanórák. Mindszenty József prímás már 1947-ben felvázolta azt a menetrendet, ami végül bekövetkezett: „Úton-útfélen halljuk, plakátokon olvassuk a jelszót: »Előbb demokráciát, aztán szocializmust!« Attól tartunk, hogy a hitoktatás kérdésében is sokaknál ez a szándék: előbb fakultatív hitoktatást, azután semmilyen hitoktatást, végül materialista világnézeti oktatást!”¹⁵ A kötelező hitoktatás eltörlése Mindszenty József letartóztatása és elítélése után vált újra aktuálissá. A politika ekkor már leplezetlen magabiztossággal alkotta meg az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendeletet, amely a hitoktatás módjáról rendelkezett. Egy mondatban számolta fel a kötelező hitoktatást és szegte meg az egyházaknak tett ígérését: „A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 54. §-ában foglalt, az állam és az egyház különválasztására vonatkozó rendelkezésnek megfelelően a vallásoktatás az iskolákban nem kötelező.”¹⁶ A szeparáció – önmagában – nem jelentett volna problémát, de az a politikai és társadalmi környezet, amelyben megvalósult, fordulópontot jelentett az egyház nevelésben való részvételében. Egyrészt azért, mert ezután alapvetően változott meg a hittan iskolán belüli helyzete: fakultatív mivolta azt jelentette, hogy csak a tanítási órák után lehetett tartani, külön procedúrákhoz kötötték a jelentkezést, és külön listát vezettek a résztvevőkről. Másrészt azért gondoljuk fordu-

¹⁵ Mindszenty 1989, 173.

¹⁶ Balogh–Gergely 2005, 894.

lópontnak, mert a vallásoktatás, kiszorulva az iskolákból, szükségszerűen tartott az „illegális” irányába.

A fakultatív hitoktatás bevezetése gyakorlatilag kiszorította a vallás-oktatást a gyerekek és fiatalok iskolai életéből. Az ötvenes-hatvanas évekre minimalizálódott az iskolai hitoktatásban részt vevők száma, és teljes elsorvadását az is segítette, hogy azok, akik komolyan szerették volna venni gyermekük vallásos nevelését, nem az iskolában igyekeztek biztosítani azt számukra. A kötelező hitoktatást megszüntető rendelet, az azt megelőző, illetve követő lejárató kampány sokakban visszatetszést váltott ki, és jobbnak látták „alternatív” utakat keresni gyermekeik vallásos nevelésére. A szülői igények hatására az arra vállalkozó lelkipásztorok segítségével megindult az iskolán kívüli – az Állami Egyházügyi Hivatal külön engedélye nélküli – „illegális” hitoktatás. A papok a ministránsok összefogásával, énekkarok szervezésével vagy csupán kiscsoportok találkozóival gondoskodtak a gyerekek és fiatalok hitbeli képzéséről.¹⁷ Ez a fajta alulról induló szervezkedés az egész ország területén jellemző volt, hiszen papok, szerzetesek, több esetben világiak mindenhol vállalták a kockázatot a következő nemzedék hitbeli neveléséért.

A fiatalok nevelése területén legnagyobb tapasztalata az iskolákat fenntartó szerzetesrendeknek volt. Közülük most a cisztercieket emeljük ki, mert ők az iskolák államosítását követően szinte azonnal új lehetőségeket kezdtek keresni a tanítványaikkal való kapcsolattartásra, és nagy hírű gimnáziumaikat nem kapták vissza 1950-ben. Budapesten és Egerben az segítette a szerzeteseket, hogy nemcsak iskolájuk, hanem plébániájuk is volt, ezáltal több személlyel tudták megszervezni a hitoktatást. Természetesen nem minden ciszterci folytatott „illegális” hitoktatást, néhány – a fiatalok iránt – különösen elkötelezett szerzetes gyűjtött maga köré kisebb-nagyobb csoportokat. Barlay Szabolcs a fővárosban alakított csoportokat nemcsak fiatalok, hanem férfiak és nők részére is.¹⁸ Székesfehérvárott Trimmer Elek, Pécssett Wöllner Ferenc, Egerben Hervay Ferenc fejtett ki nagyszabású ifjúsági munkát.¹⁹ Az iskolából kinövő „illegális” hitoktatás kialakulása az iskolák államosításához köthető, hiszen

17 A papság közösségformáló szerepéről lásd: Völgyesi 2015, 1445–1469.

18 A szentimrévárosi csoportokról lásd: Kamarás 1992 és Wirthné 2011, 223–234.

19 A pécsi kisközösségi életről lásd: Wirthné 2010, 291–310; az egi közösségek történetéről: Wirthné 2012, 227–238.

a rendi gimnáziumokban tanuló fiatalok nagy része nem akarta feladni vallásos világnézetét. Ők mindenáron folytatni akarták hitbeli képzésüket, ezért az iskolából eltávolított szerzetes tanárok ministránsköröket, énekkarokat, kisebb csoportokat, nyelvtanuló köröket szerveztek, amelyekben elsősorban azon volt a hangsúly, hogy az adott keretek között hogyan tudják megőrizni kereszténységüket. Ezek a foglalkozások abban a pillanatban váltak „illegálissá”, amikor a szerzetesrendektől megvonták a működési engedélyt, és a szerzetesek vagy egyházmegyei szolgálatba kerültek át, vagy a civil életben kellett boldogulást találniuk. Közülük többen elköteleződtek a fiatalabb nemzedékek mellett, és korábban gyakorolt nevelőmunkájukat nem adták fel, hanem az állami rendelkezésekkel szembeállva folytatták a létrehozott csoportok mentorálását és a vezetők lelki kísérését. A cisztercieknek, miután állami kereten kívül maradtak, nem volt „törvényes” lehetőségük az ifjúsággal való foglalkozásra, ezért a különböző csoportokkal titokban találkoztak.

Szorosan a katolikus iskolákhoz tartoztak a gyerekek tanításon kívüli neveléséhez kapcsolódó mozgalmak, köztük is kiemelkedően a cserkészet. A mozgalom a vallás erkölcsi nevelés egyik legfontosabb bázisa volt a két világháború közötti Magyarországon nem csak a katolikusok körében.²⁰ A cserkészvezetők és cserkészpapak sem tűntek el nyomtalanul a szervezet betiltása után, hanem sok esetben folytatták csoportjaik vezetését. A cserkészet felszámolása hosszabb folyamat volt, de azok a vezetők, akiket 1961-ben a „Fekete Hollók” ügyben ítélték el, több mint egy évtizedes „illegális” hitéletet tudhattak maguk mögött. Néhány lelkipásztor különösen fontosnak érezte a fiúk cserkész módszerekkel való nevelését, például Kölley György Budapesten, majd Dunabogdányban tevékenykedett ilyen szellemben,²¹ vagy Arató László Botond, Bolváry László és Csonka Ferenc Pécssett.²² A Mecsek szomszédságában elterülő város különösen alkalmas volt arra – egyrészt vallási hagyományai, másrészt szerencsés fekvése miatt –, hogy kirándulások, túrák alkalmával mélyítsék hitüket a fiatalok. A cserkészet eszközeit (kalandos próbatételek, fizikai és szellemi kihívások, túrázási ismeretek átadása stb.) azonban sokkal szélesebb körben használták, és a legtöbb „illegális” csoportnál megtalálhatók

20 A cserkészet két világháború közötti történetét feldolgozza: Tabajdi–Szigeti 2020.

21 Kölley György önéletrajza: Kölley 2017, tevékenysége: Czajlik 2017.

22 A pécsi földalatti cserkészetről: Arató–Ivasivka 2006 és Várdai 2017, 72–78.

egyres elemei. Nem szorosan a cserkészethez köthető papok – Hervay Ferenc, Barlay Ödön – és világiak – Nobilis György, Gáldi Zoltán, Rozgonyi György – is rendszeresen vitték kirándulni a gyerekeket, egyfelől azért, mert az iskolás korosztály számára megfelelő elfoglaltságnak látszott, másrészt azért, mert a hegyekben túrák alkalmával nyugodtan, kíváncsi szemek és fülek nélkül tudtak beszélni hitbéli kérdésekről.

A rétegpasztorációt megvalósító Katolikus Iparos- és Munkásifjak Országos Egyesülete (KIOE) abban hasonlít a cserkészethez, hogy a két világháború között alakult ki és indult fejlődésnek Magyarországon, viszont célcsoportja más volt, mint a cserkészeké. A tanoncokat és a szakmunkástanuló fiatalokat próbálta összefogni, segíteni tanulmányaikat és elhelyezkedésüket.²³ Tanoncotthonokat alapítottak, ahol a vidékről érkezett munkásfiatalok szállást kaptak, és a tanuláson kívüli képzésükről is gondoskodtak. A mozgalom a fővárosban volt a legjelentősebb, de vidéken is alakultak csoportjai. A papi irányítók mellett munkásifjú vezetők is foglalkoztak a fiatalokkal, így a KIOE-ban megvalósult a világiak bevonása a pasztorációba. A szervezetet – a többi katolikus egyesülettel együtt – feloszlatták, de „illegálisan” a KIOE-csoportok is próbáltak tovább működni, mert a tagok között kialakult kapcsolatokat és a múltban megélt közös tapasztalatokat nem lehetett egyik percről a másikra annulálni. A KIOE főtitkára Ikvay László volt, akit 1952-ben Bulányi Györggyel együtt ítéltek el az első olyan perben, amelyben fiatalok hitre nevelését minősítették államellenes szervezkedésnek.

Az ifjúságnevelés egyik legkarakteresebb és leghosszabb ideje fennálló ága a Regnum Marianum Mozgalom volt. A XX. század első felében alakult világi papi közösség a külvárosokban kallódó fiúk összefogását tekintette fő feladatának.²⁴ Hitoktatói munkájuk mellett szabadidejüket is a fiatalokkal töltötték, így lehetőséget adtak nekik a társadalmi felemelkedésre. A Regnum lelki és szellemi hátterét Prohászka Ottokár, majd Shvoy Lajos székesfehérvári püspökök adták. A két világháború között csak fiúk nevelésével foglalkoztak, feloszlásuk után (ami Damjanich utcai házuk bezárását jelentette) azonban a fiúcsoportok mellett fokozatosan megjelentek a lányok csoportjai is.²⁵ A Regnum sajátos útja – hasonlóan a cser-

23 A KIOE mozgalomról összefoglaló: Soós 2017a, 66–71 és Hollai 2009.

24 A Regnum indulásáról: Soós 2020, 61–70.

25 A Regnum történetét bemutatja: Emődi 2016.

készethez – a közös élményeket és a hit megélését jelentette. A regnumi atyákat 1961-ben ítélték el először,²⁶ utána még két alkalommal álltak bíróság előtt ifjúságnevelő munkájuk miatt: 1965-ben és 1971-ben.

Támadások a katolikus kisközösségek ellen az 1956-os forradalom előtt

A rendőrségnek hamar szemet szúrt a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején kibontakozó kiscsoportos élet, és mivel nem voltak pontos ismeretei a „föld alatt” szerveződő egyházzól, illetve a hozzájuk csatlakozott emberekről, ezért kezdetben minden olyan csoportot, amelyben hitoktatással foglalkoztak, a piarista atyákhoz, Bulányi Györgyhez, Juhász Miklóshoz és Török Jenőhöz kapcsoltak. 1946-tól ők hárman voltak a motorjai annak, hogy az egyházszervezet helyi szintjeitől (plébániák) függetlenül egy-egy pap vagy világi vezető köré kisebb létszámú csoportokat szervezzenek, amikben hosszú távon a tagok feltűnés nélkül tudnak találkozni, és segíteni egymásnak a hitélet fenntartásában. Nyugat-európai példák hatására szervezték meg mozgalmukat,²⁷ amely vezetőjének Bulányit tekintették, bár a résztvevők visszaemlékezése szerint mind a hárman aktívan kivették részüket a kisközösségek szervezéséből.²⁸

Az ország különböző területein papok és szerzetesek vállalták a fiatalok nevelését, rendszeresen találkoztak, hogy néhány napos lelkigyakorlatos együttlétük alatt elmondják tapasztalataikat, és megvitassák a munka folytatásának lehetőségeit. A találkozókon nagyjából 25 pap vett részt, akik közül Himfy Ferenc kiskunfélegyházi káplán a következőképpen emlékezett az indulásra, illetve Bulányi György szerepére:

„Talán annyit mondanék még el, hogy már félegyházi korszakom idején kiderült, naiv vagyok, amikor azt hiszem, hogy egyedül csinálom ezt az egészet az országban. [...] Egyik alkalommal egynapos értekezlet volt, amikor is gyakorlati dolgokat cserélgettünk, ki hogy csinálja,

²⁶ A Regnum elleni eljárásokat összegzi: Soós 2017b, 18–22.

²⁷ Völgyesi 2015, 1449–1450.

²⁸ Mezey 2014, 237.

mint csinálja, téma, módszer stb., és volt egy másik alkalom, amikor háromnapos lelkigyakorlatot tartottunk. Nem választottunk vezetőt vagy elnököt, de valahogy a dolog természetéből jött az, hogy mindenki elismerte Bulányi atya vezető szerepét.”²⁹

Mivel országos viszonylatban dolgoztak, szükség volt valamilyen munkamegosztásra, ezért Bulányi György Debrecen és környékének (Berettyóújfalu, Szeghalom, Karcag), Juhász Miklós és Török Jenő Budapest és tágabb vonzásokörzetének (Vác, Salgótarján, Szolnok, Mezőtúr, Nagykőrös, Kalocsa, Székesfehérvár, Esztergom és Veszprém), Himfy Ferenc és Lakos Endre Szeged és tágabb környezetének (Kecskemét, Szarvas, Gyula), Orosz Árpád Győrnek és környékének (Zalaegerszegtől északra, a Balatontól nyugatra), Ágoston Julián ciszterci szerzetes (1950 után Cserháti József, majd Kerkovics Gyula) Pécsnek és a Balatontól délre, illetve a Zalaegerszeg és Szekszárd közötti területnek lett a vezetője.³⁰

1946-tól 1952-ig a csoportok nagyjából zavartalanul működtek, mert a kommunista pártnak ekkor legfontosabb célja a teljhatalom megszerzése és az egyházak vezetésének megtörése volt. 1952 augusztusában még összejöttek azok a papok, akik az ország különböző részein csoportokat vezettek, és igyekeztek a további munka kereteit kijelölni. A sokszínű közösséget az ifjúság pasztorációja kötötte össze, hiszen más lehetőségei voltak a fővárosban legálisan működő papoknak, szerzeteseknek vagy az „illegálisba” szorult szerzeteseknek, illetve a vidéki lelkipásztoroknak. Nem minden résztvevő értett egyet a piarista vezetőkkel abban, hogy a plébániáktól független, „önálló” csoportokat hozzanak létre és tartsanak fenn. Barlay Ödön, aki előbb Budapesten, a szentimrévárosi plébánián káplánként, 1951 után pedig az egyházmegyei keretből is kikerült papként annak a híve volt, hogy csak a plébániákhoz, lelkészségekhez kötődően foglalkozzanak az ifjúsággal. Juhász Miklós 1958. június 19-i tanúvallomása szerint:

29 Völgyesi 2015, 1452.

30 Az adatok a Bulányi György és társai elleni per 1952. december 10-én kihirdetett ítéletéből vannak, a városok és vonzásokörzetükhöz tartozó települések is a résztvevők vallomásai alapján szerepelnek. Az ítélet Vadász Éva 1961-es peranyagában megtalálható: BFL 4. f. 9263/1961. Kémény Bertalan és társa. 109–118, 112.

„Egy alkalommal, kb. 1951-ben egy papi összejövetelen a Bulányi György vezetése alatt álló illegális csoport tevékenységét helytelenítette, kalózkodásnak minősítette, mert egyházközségi keretektől függetlenül történik. Azt hangsúlyozta, hogy az egyház keretén belül minden lelkipásztori munkának az egyházközségi szervezetben kell történnie. Ő is ilyen módon foglalkozik az ifjúsággal.”³¹

Úgy tűnik, hogy az államvédelem is azokat a kisközösségi vezetőket tekintette veszélyesebbnek, akik az egyházszervezettől függetlenül munkálkodtak, így tartóztatták le Bulányi Györgyöt és piarista rendtársai közül Juhász Miklóst és Török Jenőt is 1952. augusztus 28-án. Letartóztatásuk közvetlen előzménye a szalézi segítőtestvér, Sándor István elfogása, aki munkásfiatalokkal való kapcsolata miatt került az államvédelem célkeresztjébe.³² Bulányival való kapcsolata is arra vezethető vissza, hogy elkötelezetten foglalkozott a fiatal munkástanulókkal, köztük olyanokkal is, akik korábban Bulányi György debreceni csoportjába tartoztak.³³

A Bulányi vezette papi körök a francia munkáspapok eszményét is magukénak vallották, ezért különösen otthonra találtak azok is, akik korábban hivatásszerűen foglalkoztak munkásokkal. Így került Ikva László, a KIOE vezetője, illetve Jolsvay Hedvig szociális testvér is közéjük, majd a letartóztatottak közé. Az első perben, amely kifejezetten a kisközösségek vezetői ellen irányult, kilenc vádlottat ítétek el, akik elkötelezett papok, szerzetesek, illetve szerzetesnők voltak. A legsúlyosabb ítéletet az elsőrendű vádlottra, Bulányi Györgyre mérték, akit életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt a bíróság. Közvetlen munkatársait, Juhász Miklóst tizennégy évre, Lakos Endrét, Ikva Lászlót és Vadas Évát, a Szociális Missziótársulathoz tartozó nővért és Sigmond Ernőt tíz, Jolsvay Hedviget nyolc, Sötér Tibor kapucinus szerzetest és Braun István római katolikus papot hét évre ítélt el a Jónás Béla vezette bírói tanács.³⁴ Török Jenőt külön perben ítélték el Juhász Miklóshoz hasonlóan tizennégy évre.³⁵

31 ÁBTL 2.5.7. 114-1277/1960. Juhász Miklós tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1958. június 19. Juhász Miklós ekkor börtönbüntetését töltötte a Kozma utcai Országos Börtönben.

32 Sándor Istvánról összefoglaló életrajz: Wirthné 2020, 360–365; illetve B. Varga 2016.

33 http://www.bulanyi.hu/images/onrajz/aki_dudas_akar_lenni_15.pdf (letöltve: 2021. június 15.).

34 BFL 4. f. 9263/1961. Kemény Bertalan és társa. 109–118.

35 Török személyéről és az ítélet háttéréről: <https://piarista.hu/hirek/h%C3%ADres-piarist%C3%A1k-k%C3%B6nyviad%C3%B3-t%C3%B6k-jen%C5%91> (letöltve: 2021. június 15.).

A kisközösségi vezetők azon tagjai, akik elkerülték a letartóztatást, egy ideig szüneteltették a munkát, de legkésőbb 1953 első felében újrakezdték a fiatalok nevelését. Az egyik legaktívabb hitoktató Fekete Gabriella volt, aki több asszonyt, illetve fiatal lányt vont be a kisközösségek vezetésébe. Mindannyian elkötelezett módon vállalták a gyermekek hitoktatását. Az elköteleződés mélységét mutatja, hogy a tagok évenként fogadalmat tettek arra, hogy legfontosabb feladatuknak az ifjúság nevelését tekintik.³⁶ Fekete Gabriella munkáját leginkább Androsits István és Eglis István római katolikus papok segítették azzal, hogy rendszeresen előadásokat tartottak teológiai, pszichológiai és szociológiai témákban a csoportvezetők számára, akik így eredményesebb csoportmunkát tudtak végezni.³⁷

1955 nyara fordulópontot hozott az államvédelem gyakorlatában, és a megfigyelések, ügynöki beépülések és bomlasztások után újra olyan tervek születtek, hogy a rendszerrel nem szimpatizáló egyháziak ellen eljárásokat indítanak.³⁸ Az őrizetbe vételek 1955 őszén kezdődtek és 1956 tavaszáig tartottak, a házkutatások és a letartóztatások katoliku-

³⁶ A fogadalom szövege a következő volt: „Uram, Jézus Krisztus és Boldogasszony Anyánk, elétek térdelek ma buzgó szívvel és elszánt akarattal, hogy magamat a Ti szolgálatotokra felajánljam. Kérlek, Uram, adj feltétlen hitet isteni tanításodban, mert ez az egyetlen útja földi és égi boldogságomnak. Engedd meg és segíts, hogy elsősorban Érted dolgozhassam, hirdetve másoknak a Te üdvözítő és boldogító tanításodat. Fogadom, hogy tanításod szerint egyszerűen, érezhető szegénységben akarok élni, kerülök minden felesleges kiadást, hogy abból, amit nélkülözni tudok, másokon segíthessek. Megfogadom, hogy a tisztátalanság minden cselekedetét kerülni fogom, és hogy saját lelkiéletemre, valamint az ifjúságért folytatott munkára vonatkozóan vezetőségünk irányítását fogom követni. A pillanatonként adódó választási lehetőségekben törekedni fogok az inkább Istennek tetsző megoldást választani. Fogadom, hogy életem fő feladatának a magyar ifjúság Krisztus Urunkhoz való vezetését tartom, és ennek a feladatnak minden időmet és minden egyéb törekvésemet önzetlenül alárendelem. Hogy ezt őszinte örömmel tehessem, fogadom, hogy derűs lelkületre törekszem. Amikor most ezeket jövő év Nagyboldogasszony ünnepéig megfogadom, kérlek, Uram, tartsd meg bennem hivatásod szeretetét, hogy ezt a fogadalmat, életem végéig évről évre örömmel újíthassam meg. Jézus Szentsége Szíve, add kegyelmedet, hogy a Te tanításod szerint éljünk, és így életünk példájával ne tanítsunk, hanem vonzzuk Feléd a lelkeket. Kérlek, Uram, önts szívembe akkora buzgalmat embertestvéreim lelki üdvé iránt, mint amekkora égett apostolaid lelkében. Amen.” Völgyesi 2017, 91.

³⁷ Több pap (Csiszér Ferenc, Panthol Márton, Himfy Ferenc, Körmendi István), illetve szerzetes (Fényi Ottó premontrei, Szőnyi István piarista) alkalmasszerűen vett részt a csoportvezetők képzésében. Völgyesi 2017, 95.

³⁸ Az államvédelmi jelentés a következő intézkedést javasolta: „Az illegális ifjúsági mozgalom ellenforradalmi tevékenységének megszakítása és dezorganizálása érdekében javaslatot tettünk a mozgalomban résztvevő 33 személy – világi pap, volt szerzetes, szerzetesnő, valamint nem papi személy – őrizetbevételére. Ezzel egyidőben kategorikus javaslatot tettünk a szervezkedésben résztvevő személyek ellen egyéb adminisztratív intézkedések megtételére.” ÁBTL 3.1.5. O-13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar, 143. Radványi Kálmán államvédelmi őrnagy jelentése. Budapest, 1955. augusztus 19.

sok széles tömegét érte el,³⁹ aminek eredményeképpen Fekete Gabriellát és munkatársait, Eglis Istvánt, Androsits Istvánt, Jüttner Sándornét, Tímár Vendelnét, Kovács Erzsébetet, Harangi Lászlónét, Eördögh Lászlót és Bakó Saroltát is őrizetbe vették.⁴⁰ Perükre 1956. szeptember 10-én került sor, az ítéletet szeptember 19-én hirdették ki. A pert már a kortársak is „második” Bulányi-perként emlegették, tegyük hozzá, teljes joggal, hiszen a kisközösségben megvalósuló hitoktatás összefogói közül azokat ítélték el, akiket 1952-ben szabadlábon hagytak. Minden bizonnyal a politikai helyzetben érződő változás eredményezte azt, hogy a négy évvel korábbi ítéletnél jóval enyhébb született.⁴¹ Fekete Gabriella kapcsolatai miatt Veszprémben is folytatott nyomozást az államvédelem, melynek során a keletkezett iratokat ún. operatív dossziéba rakták. A dossziét 1955 novemberében nyitották, és azért kell külön felhívni a figyelmet rá, mert egyrészt tartalmazta a Jüttner Sándorné, illetve Kovács Erzsébet elleni anyagokat, másrészt – és ez a fontosabb – a dossziét (Veszprém) Megyei Fekete Hollók címmel látták el.⁴² A későbbiek folyamán ennek az elnevezésnek hosszú és megrázó története lesz – hiszen a forradalom utáni megtorlás idején minden addiginál kiterjedtebb nyomozás vette kezdetét a katolikus kisközösségek ellen –, de ennél a pontnál lehet először megragadni, hogy az államvédelem „Fekete Hollók” elnevezést használ fedőnévként egy olyan nyomozás során, amelyben katolikus kisközösségekről, csoportokról gyűjt információkat.

Az 1956 októberében kitört forradalom a politikai rabok számára elhozta a szabadságot. Az egyházi perekben elítéltek előtt kinyílt a börtönök ajtaja, és Mindszenty Józseftől kezdve Bulányi Györgyön és Lénárd Ödönön át egészen a legutoljára elítéltekig több száz egyházi vagy egyházi ügyben elítélt személy térhetett vissza otthonába.⁴³

39 Az 1955-ös begyűjtésnek ezek áldozatul jezsuita atyák (Tamás János, Süle Géza, Luzsenszky Alfonz, Palánkai Tibor, Faragó László, Váczi Jenő, Kálmán Sándor, Kerkai György és Petruch Antal), a Jézus Szíve Népleányaihoz (Kern Margit, Ádám Márta, Nagy Lenke, Dobos Erzsébet, Borbély Ilona) és a Szociális Testvérek Társaságához (Gerstner Ida, Görög Lenke, Gölniczky Mária) tartozó szerzetesnők.

40 Völgyesi 2017, 88.

41 A per anyaga a Fővárosi Levéltárban található: BFL XXV. 4. f. 1956-006099. Fekete Gabriella és társai.

42 ÁBTL 3.1.5. O-12464/1,1a,2. Megyei Fekete Hollók.

43 Dr. Szántó 1993, 40, 49, 66.

A katolikus kisközösségek lehetőségei az 1956-os forradalom után

Az 1956-os forradalom alapjaiban rázta meg Magyarországot. Néhány nap alatt összedőlt az erőszakkal kiépített kommunista rendszer, felbomlott az államvédelem és az Állami Egyházügyi Hivatal is. Mindszenty bíboros kiszabadulása és a forradalmi változások több püspököt is arra sarkalltak, hogy egyházmegyéjük irányítását újra szuverén módon intézzék.⁴⁴ A szovjet intervenció után kezdődő megtorlás a forradalom hatására kiszabadult egyháziakat abban érintette leginkább, hogy a hatóság sokakat újra letartóztatott és börtönbüntetésük folytatására kényszerítette őket. 1957 márciusa, a forradalom lángjának lehetséges fellobbanása különös félelemmel töltötte el a legitimációért küzdő Kádár-kormányt, ezért számos papot és szerzetest hosszabb-rövidebb időre őrizetbe vett.⁴⁵ Az internálás újra bevett gyakorlat lett, bírói ítélet nélkül tartották fogva azokat a személyeket, akiket a hatalom – bármilyen szempontból – veszélyesnek ítélt. Nemcsak politikai okból lehetett internálást szenvedni, hanem több egyházi, illetve világi személy raboskodott Tökölön is, akik érintettek voltak a fiatalok vallásos nevelését végző munkában.

Barlay Ödön ciszterci szerzetest már az 1955-ös őrizetbe vételi hullám során le akarták tartóztatni, de ezt sikerült elkerülnie azzal, hogy eltűnt a hatóságok szeme elől. A forradalom napjait szüleinél, Siklóson töltötte, majd lassan elkezdte újra látogatni budapesti csoportjait. 1958. március 4-én letartóztatták, és közbiztonsági őrizetbe (internálás) helyezték. A nyomozás nem szolgáltatott elegendő bizonyítékot bűnösségére, ezért – jogerős bírói ítélet nélkül – Tökölön raboskodott egészen 1959. december 15-ig.⁴⁶ Barlay egyik világi csoportvezetőjét, Stéger István orvostanhallgatót szintén Tökölre internálták, miután megtagadta az állambiztonsági szervekkel való együttműködést, azaz elutasította ügynöki beszervezését.⁴⁷

44 Az egyházak forradalomban betöltött szerepéről: Rosdy 2006; Szabó–Szigeti 2007; Botos 2018.

45 Dr. Szántó 1993, 134–142.

46 ÁBTL 2.5.7. 114-1277/1960.

47 Stéger István beszervezési kísérlete, majd meghiúsulásának eseményei részletesen megismerhetők: ÁBTL 3.1.5. O-11802/11. Fekete Hollók, 96–386.

1958-ra az '56-os megtorlás tömeges mérete csökkent, ezért az állambiztonságon belül felszabadultak erőforrások, és újra mód nyílt foglalkozni a korábban elhanyagolt témákkal, így az egyházak esetében is megkezdődött, illetve folytatódott a megfigyelés és az anyaggyűjtés. 1958 májusában az állambiztonság előzetes ellenőrző csoportdossziét nyitott a „Fekete Hollók” ügyben, ezzel visszanyúlt az 1955-ben indult katolikus ifjúsági közösségek elleni nyomozás elnevezéséhez.⁴⁸ A Belügyminisztériumhoz beérkezett jelentések és adatok alapján nagyjából 1958–59 fordulójától kezdett el körvonalazódni az a koncepció, ami végül a „Fekete Hollók” ügyhöz vezetett, és amivel újra a katolikus ifjúságot vallásos szelvényben nevelő kiscsoportok kerültek a hatalom figyelmébe. Az állambiztonság különösen veszélyesnek ítélte meg a helyzetet, és arra sarkallta a politikai vezetést, hogy minél előbb adjanak engedélyt a csoportok felszámolására.⁴⁹ Az állambiztonság felhívó akciójára azonban nem érkezett támogató válasz a pártközpontból. A pártapparátus és maga Kádár János is azt gondolta, hogy nem ez a megfelelő pillanat az egyházzal szembeni újabb erőszakos fellépésre. Álláspontjukat egyfelől a folyamatban lévő, de már a végéhez közeledő '56-os eljárásokkal indokolták,⁵⁰ másfelől a közvélemény lassan lecsillapodó nyugalmanak megőrzése érdekében gondolták, hogy tanácsos volna lemondani egy országos egyház elleni akcióról 1958-ban. Kádár véleményének az MSZMP PB ülésén is hangot adott: „Célszerű nekünk most az egyház ellen általános offenzívát indítani? Azt hiszem, nem célszerű. Nekünk még vannak fasiszta áramlataink, nacionalista áramlataink, meg örökségeink, meg opportunisták, meg osztályellenesség, és ezt a kérdést ezen belül kell nekünk kezelni...”⁵¹

A jóváhagyás tehát 1958-ban még nem érkezett meg, így egyre több résztvevőt derítettek fel a hatóságok. A titkos nyomozás során 1959-ben⁵² 947, egy évvel később már 1700 főt azonosítottak, akik Budapesten és az ország nagyobb városaiban élő középiskolás és egyetemi hallgatók voltak.

48 ÁBTL 3.1.5 O-11802/1. Fekete Hollók, 7.

49 „Ennek az ügynek a társadalmi veszélyessége rendkívül nagy és itt, ha egy-két éves perspektívát állítanánk fel, akkor esetleg egy komoly tömegmozgalom válhatna belőle, aminek szétvétele már nehéz feladat lenne. Ezért fél év, esetleg háromnegyed év határidőt kell felállítani az egész ügy lefejezésére.” ÁBTL 3.1.5 O-11802/1. Fekete Hollók, 34.

50 Nagy Imre és társai perében az ítéletet 1958. június 15-én hozták. Romsics 2005, 407.

51 Idézi Kiss–Soós–Tabajdi 2012, 30.

52 ÁBTL 3.1.5. O-11802/11. Fekete Hollók, 80.

Az úgy vidéki szálai különösen fontosnak bizonyultak, a kimutatás szerint az ügyben érintettek egyharmada nem a fővárosban élt.⁵³ Szegeden, Pécsen, Egerben, Baján, Székesfehérvárott működtek csoportok papok és szerzetesek vezetésével; a világi vezetők aránya a fővárosban volt jelentős. A nyomozóknak nem volt egyszerű bizonyítékokat szerezniük arra nézve, hogy az ifjúsági közösségek államellenes tevékenységet folytatnak, ahogy erről több jelentésben is beszámoltak: „Egymagában az, hogy fiatalok összejönnek és feltehetően egyházi kérdéseket tárgyalnak, ez még nem jelenti azt, hogy szervezkedés bűncselekményével állunk szemben.”⁵⁴ 1958 és 1960 között az állambiztonság készen állt arra, hogy bármelyik pillanatban elindítsa az akciót; politikai okai voltak annak, hogy végül 1961. február 6-án kezdődtek a tömeges letartóztatások.

Törekvés a katolikus kisközösségek teljes felszámolására 1960–61 folyamán

A kádári egyházpolitikát egyszerre jellemezte az egyházellenes harc és az egyházak korlátozott szabadsága.⁵⁵ Amikor a párt „balszárnya” erősödött, rendszeres következményként jelentkeztek az egyház elleni adminisztratív lépések. Ennek az erősödésnek markáns megmutatkozása az MSZMP KB Politikai Bizottság 1960. június 21-én elfogadott határozata, amely a reakció fő erejeként az „egyházi jobboldalt” és az „illegális klerikalizmust” jelölte meg.⁵⁶ Ezzel a határozattal elvileg a legfelsőbb politika megnyitotta az utat a „Fekete Hollók” ügy elindításához.⁵⁷ Az ügy fontosságát önmagában az a tény is jelezte, hogy 1960 őszén Biszku Béla belügyminiszter tájékoztatta a szovjet nagykövetet a tervezett letartóztatásokról:

53 ÁBTL 3.1.5. O-11802/11. Fekete Hollók, 103.

54 ÁBTL 3.1.5. O-11802/11. Fekete Hollók, 61.

55 Balogh 1997, 3.

56 Köbel 2005, 137.

57 A Belügyminisztérium Titkárságának 1961. november 5-én keletkezett irata a következőképpen mutatott rá az 1960. júniusi határozat sorsdöntő voltára: „A Belügyminisztérium Kollégiuma megtárgyalta az 1960/61-ben vizsgált szervezkedési ügyek tapasztalatait és az alábbiakat állapította meg: A politikai nyomozó szervek a szervezkedések felderítése és felszámolása vonalán munkájukat eredményesen, az MSZMP Politikai Bizottsága 1960. július 21-i határozata alapján végezték [...]” MNL OL XIX-B-1-z-17. d.

„Az MNK⁵⁸ Belügyminisztériumának szervei ugyancsak ellenőrzés alatt tartják néhány vallásos szervezet tevékenységét. A közeljövőben szándékunkban áll felszámolni a katolikus papok ellenséges szervezetét. [...] Az említett szervezet leleplezését fel kívánják használni a vallásellenes propaganda erősítésére és a lojális papok szélesebb körű bevonására a népi demokratikus rendszer oldalára.”⁵⁹ Az első őrizetbe vételekre már 1960. november 22-én sor került, amikor a Regnum Marianum mozgalomhoz tartozó papokat helyezték előzetes letartóztatásba. Az akció az 1961-es februári letartóztatások főpróbájának tekinthető, az ekkor gyűjtött tapasztalatokat felhasználták 1961. február 6-án. A Kádár-korszakban példátlanul nagyarányú rendőri intézkedés mintegy 200 helyen házkutatást, illetve nagyjából 100 fő letartóztatását jelentette.⁶⁰ A kutatás mai állása szerint a 17 perben 340 évnnyi börtönbüntetést szabott ki a bíróság, ami a Jéghegy csúcsának tekinthető, hiszen az elítéltek mellett több száz olyan fiatalról és felnőttről tudunk, akiknek azzal lehetetlenítették el az életét, hogy munkahelyükről elbocsátották, egyetemi tanulmányaik folytatását megtagadták vagy a középiskolából eltanácsolták. Az egyes résztvevőknek súlyos lelkiismereti válságot okoztak azzal, hogy a vezetőikbe vetett bizalmat különböző (több esetben erkölcsi) vádakkal aláásták, és a tagok egymás közötti kapcsolatában is meghatározó élménnyé vált a gyanakvás.⁶¹

A „Fekete Hollók” ügy szerves folytatása a katolikus kisközösségek ellen 1952-ben megkezdett megtorló intézkedéseknek. Azt lehet mondani, hogy a hatalom 1961-ben minden olyan csoporttal leszámolt, amelyben gyerekek, fiatalok vallásos nevelésével foglalkoztak. A hatalom sokadik nekirugaszkodása olyan nagyarányú és széles körű volt, hogy a csoportok közül alig maradtak, amelyek továbbra is folytatták nevelőmunkájukat.⁶² Az elítélt papok, szerzetesek, világi hívők többsége 1963-ban az általános amnesztia keretén belül kiszabadult, de számosan voltak, akiket nem érintett az amnesztia. A következő évtizedekben az egyházpolitika rész-

58 Magyar Népköztársaság.

59 Az 1960. október 21-én folytatott találkozóról Vlagyimir Ivanovics Usztyinov nagykövet készített feljegyzést. Közli: Baráth 2012, 274–276.

60 Wirthné 2015, 125–146.

61 Uo., 195–199.

62 A Regnum Marianum mozgalom vezetői és tagjai töretlenül kitartottak hivatásuk mellett, ezért 1965-ben és 1971-ben is bíróság elé álltak a vezetők.

ben új irányt vett, amelynek genezise az 1961-es perekhez köthető. A „Fekete Hollók” ügy hosszú távú következményeként új állampárti stratégia alakult ki. A büntetésekben megjelent és egyre fontosabbá vált a differenciálás elve, vagyis az, hogy ne mindenkit bírósági perekben vonjanak felelősségre, hanem egyéb eszközökhöz folyamodva fenntartsák a szabad vallásgyakorlás látszatát. A hatvanas évektől kezdve egyre inkább elvárás lett, hogy az egyház, vagyis a püspöki kar saját hatáskörében lépjen fel azok ellen a lekipásztörök ellen, akiknek tevékenységével állami oldalról nem voltak elégedettek. A szigorú adminisztratív intézkedések helyett az egyházi hierarchiára hárítás stratégiája került előtérbe, azaz belső egyházfegyelmi intézkedésekkel (áthelyezés) próbálták megoldani a „problémákat”. Ezzel párhuzamosan egyházpolitikai kérdésekben az állambiztonság irányt adó és kezdeményező szerepe fokozatosan háttérbe szorult, és helyét a hivatalos államigazgatási szerv, az Állami Egyházügyi Hivatal vette át. A struktúraváltás nem jelentette azt, hogy 1963 után nem voltak katolikus közösségeket érintő perek, az utolsó egyházi, akit a hatvanas években ítéltek el – Lénárd Ödön piarista szerzetes –, 1977-ben szabadult a börtönből.

Irodalom

- Balogh, Margit 1997: Egyház és egyházpolitika a Kádár-korszakban. *Eszmélet*, 9. évfolyam, 34, 69–79.
- Balogh, Margit 2015: *Mindszenty József (1892–1975) I–II*. Budapest, MTA BTK.
- Balogh, Margit – Gergely, Jenő 2005: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 II*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet.
- Baráth, Magdolna 2012: *Szovjet diplomáciai jelentések Magyarországról a Hruscsov-korszakban*. Budapest, Napvilág – Politikatörténeti Intézet.
- Bögre, Zsuzsanna – Szabó, Csaba 2010: *Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban*. Budapest, Szent István Társulat.
- Botos, Katalin 2018: *A katolikus egyház és az 1956-os forradalom*. Budapest, Pázmány Press.
- B. Varga, Judit 2016: *Kényszer ellenére. Szaléziák és a kommunizmus*. Budapest, Új Ember.
- Czajlik, Nóra 2017: Turistáskodás cserkészszellemben – Kölley György táborai. In Tabajdi, Gábor (szerk.): *„Illegális ifjúsági munka”. Cserkészközösségek a diktatúrában*. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 110–115.
- Emödi, László: A Regnum Marianum története 1900–1970. https://penta.hcbc.hu/pppek/konyvek/Emodi_Laszlo_A_Regnum_Marianum_tortenete_1900_1970_1.pdf (letöltve: 2021. június 15.).

- Fejérdy, András – Wirthné Diera, Bernadett 2021: *The Trial of Cardinal József Mindszenty from the Perspective of Seventy Years. The Fate of Church Leaders in Central and Eastern Europe.* Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana.
- Gergely, Jenő 1990: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlatása Magyarországon.* Budapest, Vigilia.
- Gyarmati, György 2000: A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarcra. *Történelmi Szemle*, 42. évfolyam, 1–2, 69–90.
- Hetényi Varga, Károly 2002: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II.* Abaliget, Lámpás.
- Hollai, Ferenc 2009: *Ki volt Ikvay László? A magyar munkásifjú mozgalom főtítkárának életrajza.* Szombathely, magánkiadás.
- Horváth, Zsolt – Kiss, Réka (szerk.) 2017: *Remény és realitás. Magyarország 1945.* Budapest, NEB.
- Ivasivka, Mátyás – Arató, László 2006: *Sziklatábor – A katakombacserkészlet története.* Budapest, Új Ember – Márton Áron.
- Kamarás, István 1992: *Búvópatakok. A szentimrevárosi katolikus ifjúsági mozgalom története 1949-től 1961-ig (Visszaemlékező szociográfia).* Budapest, Márton Áron.
- Kiss, Réka – Soós, Viktor Attila – Tabajdi, Gábor 2012: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartóiszteknek.* Budapest, L'Harmattan.
- Köbel, Szilvia 2005: *„Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között.* Budapest, Rejtjel.
- Kölley, György 2017: *Értetek és miattatok. Egy magyar cserkészvezető visszaemlékezései.* Szerk. Bank, Barbara – Soós, Viktor Attila. Leányfalu, Faluház és Ravasz László Könyvtár.
- Mezey, András 2014: Az első hazai bázisközösségek. In Barna, Gábor – Povedák, Kinga (szerk.): *Lelkiségek, lelkiségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép-Európában. Spirituality and spiritual movements in Hungary an Eastern Central Europe.* Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék, 203–241.
- Mindszenty, József 1989: *Emlékirataim.* Budapest, Szent István Társulat.
- Ö. Kovács, József 2017: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In Csikós, Gábor – Kiss, Réka – Ö. Kovács, József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.* Budapest, MTA BTK – NEB, 19–65.
- Romsics, Ignác 2005: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris.
- Rosdy, Pál (szerk.) 2006: *A katolikus egyház 1956-ban.* Budapest, Új Ember.
- Soós, Viktor Attila 2017a: A Katolikus Iparos- és Munkásifjak Országos Egyesületének üldözése. In Tabajdi, Gábor (szerk.): *„Illegális ifjúsági munka”. Cserkészközösségek a diktatúrában.* Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 66–71.
- Soós, Viktor Attila 2017b: A Regnum Marianum ifjúságnevelő munkája. In Tabajdi, Gábor (szerk.): *„Illegális ifjúsági munka”. Cserkészközösségek a diktatúrában.* Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 18–22.
- Soós, Viktor Attila 2020: Hármas Regnum Marianum. Cserkészlet regnumi lélekkel. In Tabajdi, Gábor – Szigeti, László (szerk.): *Magyar Cserkészélet (1910–1948).* Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 61–70.
- Szabó, Csaba – Szigeti, László (szerk.) 2007: *Magyar Katolikus Egyház 1956. A Lénárd Ödön Közhatalmú Alapítvány évkönyve 2007.* Budapest, LÖKA – Új Ember.
- Dr. Szántó, Konrád 1993: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház.* Miskolc, Szent Maximilian Lap- és Könyvkiadó.
- Tabajdi, Gábor – Szigeti, László 2020 (szerk.): *Magyar Cserkészélet (1910–1948).* Budapest, Magyar Cserkészszövetség.

- Várdai, Levente 2017: Katakombacserkészzet Pécsen. In Tabajdi Gábor (szerk.): *„Illegális ifjúsági munka”. Cserkészközösségek a diktatúrában*. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 72–78.
- Völgyesi, Orsolya 2015: Túlélés vagy megújulás? Himfy Ferenc és a katolikus alsópapság szerveződései az 1940-es, 1950-es évek fordulóján. *Századok*, 149. évfolyam, 6, 1445–1469.
- Völgyesi, Orsolya 2017: Katolikus kisközösségek az 1950-es években: a Fekete Gabriella és társai elleni per tanulságai. In Héjja, Julianna Erika – Sáfár, Gyula (szerk.): *EÁrchívum. Tanulmányok Erdész Ádám hatvanadik születésnapja tiszteletére*. Gyula, Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 87–97.
- Wirtné Diera, Bernadett 2010: A pécsi „Fekete Hollók”, avagy a hitoktatás elméleti és gyakorlati keretei az 1960-as években. In Balogh, Margit (szerk.): *„Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 291–310.
- Wirtné Diera, Bernadett 2011: „Fekete Hollók” a budapesti Szentimre városban. In Cúthné Gyóni, Eszter – Wirtné Diera, Bernadett (szerk.): *Visszatekintés a 19–20. századra*. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 223–234.
- Wirtné Diera, Bernadett 2012: Az egri „Fekete Hollók”. In Cúthné Gyóni, Eszter – Szilágyi, Adrienn – Wirtné Diera, Bernadett (szerk.): *Mából a tegnapról...* Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 227–238.
- Wirtné Diera, Bernadett 2015: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése*. Doktori (PhD) disszertáció, Budapest, ELTE BTK.
- Wirtné Diera, Bernadett 2020: A munkásfiatalok partónusa. In Czókos, Gergely – Kiss, Réka – Máthé, Áron – Szalai, Zoltán (szerk.): *Magyar Hősök. Elfelelt életutak a 20. századból*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium Alapítvány – NEB, 360–365.